

**ПИСМО МИНИСТРА
НАРОДНЕ ПРИВРЕДЕ
КОСТЕ СТОЈАНОВИЋА
ШЕФОВИМА ОДЕЉЕЊА:
КАКО ВАЉА РАДИТИ?**

Коста Стојановић¹
је 30. априла 1906. изабран за
Министра народне привреде
Краљевине Србије, а 1. јула
исте године упутио је писмо
шефовима одељења свог
Министарства

У продуктима једнога народа садржи се рад његових чланова и особине издашности природе и средине у којој дотични народ живи; у производима једне земље оличена је способност интелектуална и физичка њених грађана и издашност поднебља и прилика природних у којима се творци тих производа крећу и живе.

Пре но што се приступи ма каквом раду, ма по којој грани привредној, нужно је да се констатује стање њено по свима правцима. Из података које том приликом нађемо моћи ћемо лако и брзо наћи начина да се потребне поправке унесу, да се нове гране отворе, да се створе повољнији услови јачању и развићу свих привредних установа, које су под надзором нашега Министарства. Ради потребних рефорама у централној управи, у администрирању привредом земаљском, потребно је то исто констатовање по свима одељцима Министарства извршити и по свима установама, које директне или индиректне везе са њим имају. Ове су мере потребне из два разлога: што се осећа застој у привредном развићу земље и што нам предстоји нов начин живљења услед нових погодаба (услова, околности, *нап. прир.*), које се намећу трговинским уговорима, нарочито услед стања,

---

¹ **Коста Стојановић** (Алексинач, 2. октобар 1867. – Београд, 3. јануар 1921) био је математичар, физичар, социолог и економист. Сматра се утемељивачем математичке економије и претечом кибернетике у Србији. [Због политичког ангажовања](#) напустио је катедру за физичку математику и на то место је 1909. године дошао Милутин Миланковић из Беча. Милутин Миланковић је са балкона Капетан Мишиног здања, куда је посмртна поворка прошла, о раду свог претходника на катедри у име Београдског Универзитета између осталог рекао: „Дошао је, да као свештеник науке, у овом храму, проповеда велике истине, које се дотле нису чуле. Математичка физика бави се мртвом природом, али је њега интересовао цео свет, њега је интересовао живот. Зато је катедра била уска за његов рад. Стојановића је занимао друштвени живот – та жива машина са милионима тачкова, коју је звао друштво, и на којој је применио законе термодинамике.“ Коста Стојановић је урадио прорачун ратне штете и као члан финансијске и економске делегације Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца учествовао на Париској мировној конференцији 1919. године.

које је у изгледу између Србије и суседне монархије. Услед нових струја, које освајају у Европи, услед заштите аграрних интереса централне Европе, и у нас се мора повести главна реч о томе: каква нам мора бити привреда, шта поред данашњег произвођења још ваља створити у земљи и којим правцем ваља упутити рад нашег земљорадничког и трговачког света, да Србија спреми све што је потребно, да у мањој зависности економској буде од суседних земаља.

У овој намери, по доласку на овај положај, обраћам се вама шефовима свих одсека, да ми поднесете опширне извештаје својих одељења, да ти извештаји буду аргументисани табеларним статистичким подацима кретања свих грана у низу времена, како би се из тога лако могло приступити изради генералног плана, по коме, ваља од сада радити у нас на привреди. Из тога генералног плана ласно ће вам бити да приступите методи за остварење ове или оне идеје, преко данашњих привредних установа, ако су довољне, као и то да се и нове отварају, које се као потребне покажу. О главним моментима, које сваки шеф мора имати у виду, при грађењу овога извештаја, нека ми је допуштено да изнесем неке опште погледе, које сматрам као потребне истаћи, јер налазим, ако они буду добро уочени, моћи ћемо резултатом ове анкете утврдити правце, по којима се има радити за рационално развијање. Ако се строго њима будете руководили, уверен сам, да ће извештаји по свима гранама бити проткани јединством и да ће цео извештај представљати потребну основицу, нужну за свакога, који на ово место дође, и ради брже оријентације у пословима и ради брзог отправљања повереног му ресора, најважнијег у модерном управљању државом. Подаци вашег извештаја потребни ће бити за решење многих питања ван ресора овога Министарства, која су у тесној вези са благостањем и јачањем нашега народа, и уверен сам, да се је у нас много могло постићи да је овај посао раније свршен био.

Наука је признала да је рад главни узрок свакоме богатству, и тражење услова да се богатство народа појача и повећа, исто је с тражењем услова, да се у једној земљи рад створи у већим размерама. У продуктима једнога народа садржи се рад његових чланова и особине издашности природе и средине у којој дотични народ живи; у производима једне земље оличена је способност интелектуална и физичка њених грађана и издашност поднебља и прилика природних у којима се творци тих производа крећу и живе. Тражени услови независности економске једне државе, која улази у склоп целине, састављене из других држава, које живе на основу својих закона, који су продуктразне прошлости историјске и потреба садашњости, не може се решити с обзиром на поменута само горња два принципа, већ се мора водити строго рачуна и о сметњама, које се стварају створеним фактичким

стањем међусобних односа између појединих разних држава, као засебних целина. Док су рад и поднебље општи чиниоци богатства једне земље и народа, дотле придодавање овоме нових чинилаца услед створеног стања историјским развићем појединих држава, које разменом добара одржавају економски међусобни живот, за тачно налажење потребних услова за развијање благостања једне земље морамо тачно још водити рачуна о конвенционалним погодбама трговања између земаља, што се обухвата трговинским уговорима.

Код малих држава није у могућности уговорима остварити извођење извесног принципа у интересу промета продуката својих, као што је то случај у моћних народа. Велике државе према потребама често силом намећу уговоре другим слабијим државама и како кад основима дотичних уговора осигуравају промет овој или оној врсти продуката својих земаља. Некада нађу за потребно да без царина у извесне земље уносе производе колонија или, услед концесија политичких, датих слабијим с незнатним оптерећењима улазе у слабије државе својим артиклима, те уговором балансирају свој промет на рачун интереса околних слабијих суседа. Слабији народи су често упућени да трансформишу производњу своју, да би избегли дефиците услед наметнутих уговора, и да подешавају своју производњу тако, да се уколико је мање могућно доводе у зависност од трговинских уговора силнијих држава. Слабије државе приморане су из више разлога да искористе све што је у њиховој руци: рад поданика својих, географски положај земље своје, однос према суседима, створен уговорима и разликом у облицима продуката и њиховој количини и др., да себе ставе у положај да што мање буду експлоатисане. Пређимо на нашу земљу и размотримо услове, у којима се она развијала мало правилно.

Положај Србије у погледу саобраћаја. Србија је у Европи, поред Швајцарске, једина земља која директно на море не излази. Мрежом железничком комуницира преко Аустрије директно с Европом, а преко Бугарске, Турске и Дунавом поред Румуније може изаћи лако на Средоземно Море и преко њега и другим обилазнијим путем изаћи на тржишта Западне и Централне Европе. Унутрашња је мрежа железничка ништавна и комуницирање главним билом је посве примитивно. Кад никаквих сметња извозу нема, овај се положај наше отаџбине пре може назвати срећним, јер нас брже од ма које земље на Балкану може довести до оних тржишта, на које можемо наше артикле изложити; напротив, у случајевима тешкоћа, које су искрсавале до сада више пута, остала би нам једна линија, а то је Дунав ка Регенсбургу и Црном Мору, који се никаквом силом не би могао затворити српској трговини. О незгодама, које би се створиле нашем трговању у поменутом, последњем случају, не треба говорити, јер оне су

очевидне и политика се наша тако мора кретати да бар по неколико, ако нисмо у стању све пруге, увек држимо отворене. За повољнији положај нашег комуницирања с осталим светом треба тежити ка остварењу пруге, која би нас извезла што пре ка Јадранском мору, везала на Јадранском мору са западном Европом у првоме реду, а на северу с Румунијом и Русијом.

Све земље у нашој близини су агрикултурне. Бугарска и Румунија бележе у производњи својој највише продукцију цереалија. Истоветни је случај с Угарском, која ипак с Аустријом према Србији, представља индустријску државу. Промет између суседних земаља Румуније, Бугарске и Турске, с једне стране, и Србије, с друге стране, био је готово никакав до сада. Прве две земље заједно са Србијом тражиле су иста тржишта за своје продукте на западу Европе и као конкуренти се јављају не у непосредној већ у посредној трговини. Румунија је пре економског рата с Аустроугарском са Србијом конкурисала увозом стоке у Аустро-угарску, али како је престало то трговање више од 20 година и Србија остала од балканских држава једина с ветеринарском конвенцијом, то је конкурисање поменутих трију балканских држава у Аустроугарској било неједнако. У Румунији и Бугарској поред агрикултуре почела се је развијати индустрија за домаћу потребу и експлоатацију нових грана производње, којих раније није било, а којима се јављају те две државе на светским пијацама. Ти су артикли: со, петролеум, дрво, сточни продукти и друго. У Турској је и агрикултура и индустрија на ниском ступњу, те она може бити потрошач артикала поменутих двеју балканских држава и Србије. Од највећег је интереса за нас облик производње у Аустроугарској. У овој се држави могу обележити маркантно две државе: Маџарска и Аустрија, од којих је прва посве агрикултурна, а друга више индустријска држава. Антагонизам између продуката и једне и друге области те монархије одазива се и на балканске земље, а поглавито на Србију. Кад је тенденција у Маџарској била за развиће индустрије на штету Аустрије, онда се је опајало расположење за фаворизирање увоза из Србије на штету маџарских аграраца, и обратно. У тим флукуацијама услед међусобног трвења наша је трговина изложена била једном насилном и неприродном развијању и доведена посве у сферу интереса суседне монархије. Од момента, кад је заштита аграрних интереса, пренета из Немачке, наишла одзива у првом реду у Аустроугарској, онда су нашем промету сточном створене готово несавладљиве тешкоће, које ће се слабо моћи и уговором новим отклонити. То што вреди за стоку, вреди и, за све остале аграрне продукте. Како је Аустроугарска према Европи, а нарочито према Немачкој, земља која извози сировине, а према Балкану извозник фабриката, то је и она желела да новим уговором ово стање озакони: да за се задржи старе потрошачке пијаце, а суседима спречи извоз сировина на

њезине тргове. Србија, као и остале поменуте балканске државе у Европи, наилази на државе типа Аустроугарске и Немачке, где је пресудна заштита аграрних интереса само мање тенденције, и на земље, где нема никаквих оптерећења за наше артикле, јер те земље (Енглеска, Белгија, Холандија и др.) у јевтиним намирницама, којих довољно у њих нема, гледају главне погодбе за развиће своје радиности. Поред тих земаља повољне су пијаце за наше артикле и земље Средоземног мора, у којима је продукција: жита, воћа, стоке и других наших артикала замењена културним биљкама (памуком и др.), те су оне врло zgodне потрошачке области за нас.

Производња и трговина у Србији. До сада смо поглавито производили: све врсте цереалија, воћа и гајили стоку. Ова је производња била удешавана за најближа тржишта Аустроугарске. Воће се извозило више сирово но конзервирано; жито у зрну, а стока жива. Све је спремано у најгрубљем виду за трговину и то тако, да нити је могло издржати дуге транспорте, нити је квалитетом својим могло изаћи ван аустро-угарских пијаца. Наша сточна трговина доводила нас је по све у зависност од суседне монархије из два узрока: што је због квалитета њеног за њу потрошач била Аустро-угарска, која је својом бољом стоком ишла ван своје границе, а други је узрок наше зависности што је 50% нашег извоза лежао у стоци. Овај последњи узрок зависности лежао је у томе, што је доласком забране увоза из два разлога: услед болести или политичких рачуна, изазивао увек велике пометње у нашој трговини и доводио целу политику у потчињеност политике Аустроугарске, јер се је свако отварање границе плаћало нарочитим концесијама на штету нашег правилног и природног развијања. Из тих разлога наш извоз се је тако неправилно последњих 20 година у два уговорна периода са суседном монархијом развијао, да се наша трговина може назвати посве нерационалном.

Не намеравам излагати овде шта је све сметало те се нисмо развили, јер је то посве излишан посао, већ желим да се констатује прво шта је све постигнуто у појединим гранама привредним: земљорадњи, сточарству, шумарству, рударству, индустрији и трговини; а водећи рачуна о оном, што смо изнели у првome делу, да ваља искористити поднебље наше земље, рационалан рад наших држављана, створити потребна преносна средства у земљи и добити везе са свима суседним земљама, лако ће нам бити да уочимо по свима гранама шта се све ваља урадити, да радећи по томе утврђеном програму коракнемо напред независно, уколико је то могућно од нових погодаба, које се намећу новим трговинским уговорима Србије с осталим државама. Да се економска независност извојује, ваља имати у виду да она у првом реду зависи од квалитета робе, која се извози, па за тим и од њене количине; да аграрни производи буду бољих особина, па и

цена, с правом земљорадњом ваља довести у везу развитак извесне индустрије, која је у посредној и непосредној вези с агрикултуром: земљорадњом и сточарством. Да би се појачао квалитет извоза, ваља радити на томе, да се пауперизам сељачког становништва спречи, што ће се постићи разрадом општинских и државних утрина, а доцније и рационалном експлоатацијом манастирских добара. Ваља индустрији осигурати капитал потребан, нарочито рударској, и створити нове артикле за трговање, којих до сада није било, а којих може бити с погледом (обзиром, *нап. прир.*) на богатство наше земље. Из прегледа стања наше привреде по свима гранама уочиће се однос учешћа наших грађана у извозу земаљском и показати, шта је све потребно да је што мање посредника у трговању између Србије и директних потрошача наших продуката. То ће нам изнети начин на који се има обезбедити потребан обртни капитал за трговање, произвођење добара и њихову прераду. Изнети ваља јасно улогу до сада наших новчаних завода у трговини, индустрији и земљорадњи, као и то, какви морају у будућности бити. Важно је изложити стањенаших тржишта и све потребне установе, да извозне тачке наше земље буду снабдевене свима средствима модерне технике, да се брзина нужна постигне за лакши извоз и да се сачува добар глас роби нашега порекла за светске пијаце. Ваља добро знати, да положај и број тржишта утиче јако на независност економску, јер су још ураније време распоређена у нас била тако, да је гравитирало све јединоме центру ван наше отаџбине, да је цела Србија била са својим пијацама сточним, житним и воћа притока ка пијацама Аустроугарске.

Не заборавите да је програм, по коме ће се од сада радити у привреди, неопходно потребан, поред већ поменутих разлога, и по томе што је однос између нашег државног буџета и величине извоза на штету нашега благостања. Држава се мора развијати, њене потребе расту, њен се буџет пење; али то пењање може се само тако сносити ако се и благостање народа развија, које се најлакше цени по цифри извоза и увоза. Ако остане и даље да је државни буџет већи од нашег извоза, скоро ће настати немогућност издржати ту аномалију и ми ћемо бити у немогућности да као држава подмирујемо потребе наше отаџбине. Сви су извори буџета готово фискалне природе: порези, прирези, монопол, трошарина, таксе и др. Непосредни је порез у опадању, а са њим и прирези. Рашћење посредних пореза може стати, кад буде исцрпљено богатство народно и настати немогућност правилног развића.

Ми смо далеко од тога да код нас може бити говора о некој преоптерећености, али то стоји, да у нас нема рационалнога рада нигде, а од нерационалног газдовања су веће штете него од праве сиромаштине. Ваља знати, да су најздравији приходи државни они, који долазе од јачања привреде, од јачања благостања пореских обавезника у једној земљи, јер кад је у народу благостање, исто се и у држави опажа. На привреди је да данашње гране у производњи трансформише квалитативно и квантитативно, да нове гране и изворе отвори, да разноврсношћу артикала и њиховим особинама буде у стању борити се и противу природних и противу друштвених незгода, с којима се наша отаџбина има да бори. Кад земља има више рубрика извозних, никада не може година оманути, и услед тога се дефицит избегава; кад тих рубрика има доста и квалитет је извоза добар, онда никада неће бити само на једну пијацу упућен наш извоз, а кад то није случај онда је економска независност већ и извојевана. Прво ваља створити продукте, то је задатак привреде и индустрије; за тим осигурати промет, а то је дужност трговине, и то она постиже саобраћајним средствима и установама разним, које треба створити у земљи, а кад је све то постигнуто, онда се је лако наћи према данашњим уговорима трговинским, а и у будућности ће нам кретање бити лакше, јер ћемо у стању бити живети и под тежим ногодбама нашем промету, који се од других држава буде Србији наметао. У општим напоменама за нацрт програма морамо напоменути стање наше домаће и занатлијске индустрије, која је у опадању услед страног увоза и нове фазе, у којој се у нас почиње индустрија европска јављати. Сви се стари облици не могу сачувати, али им законодавством ваља олакшати прелазну периоду и осигурати уколико је могуће, етзистенцију. За нов индустријски жнвот, за нов контигент варошког становнишва, који ће се одавати трговини, индустрији и занатима, ваља створити и установе, које ће интелектуални ниво тог елемента дићи и законодавством регулисати односе између раденика и сопственика. Многога у нашем законодавству нема, а, и чега има, ваља према промењеним приликама изменити и допунити. Техничко образовање за трговину и индустрију ваља путем школа и радионица осигурати и створити услов, да се у нас модерно трговање и индустрија створи. За решење ових многобројних питања није довољно да је сва иницијатива у рукама државним, иако највећи део за дуго мора бити у рукама централне власти. Самоуправна тела, кооперативне установе, приватна газдинства, централна управа, као надзорна власт и извор највеће иницијативе – све скупа мора утицати да осведочене и оверене истине искуством и науком буду у нас одомаћене. Из обичне наставе за писменост ваља лагано прећи на техничку наставу привредно-агрикултурну, индустријску и трговачку. Поред установа привредних, којима рукују самоуправна тела, треба подићи низ опитних станица, у којима ће искусни

наставници преносити знање у народ, васпитавати младеж и давати јој све потребне савете у рационалној економији. Везано све с вишом наставом привредном, која треба да се на највишем нашем заводу створи, представљаће целину техничке земаљске наставе, која ће у првом реду створити веште и способне наставнике земљи, а тек у другом реду давати потребан контингент државној управи.

У одељцима вашег извештаја обратићете пажњу на потребе у законодавству и другим нужним средствима, да се ово оствари, и изнети потребан низ година да се цео циклус ових школа у нас одомаћи. Ваља обратити пажњу на оруђа и алате, капитал и све елементе, који се данас уносе у привреду и којим се и какви резултати постижу. За решење питања о рационалној обради земље и неговање стоке ваља имати на уму поделу земље на наше пореске обавезнике, на величине наших комплекса, као и све што је потребно и што је могуће од онога, што наука препоручује да се употребљава у обради, да се код нас одомаћи. Ваља изнети однос радних дана према одмору и на разноврсност занимања да би издашност од рада била већа. За сва ова питања можете наћи решења већ у земљама културним; ту неће бити за вас никаквих нових проблема већ примена онога што се да применити на наше прилике. После оваког констатовања данашњег стања лако је изнети, које су поправке нужне и која су средства потребна. У свој извештај унећете шта је све урађено и по каквом програму за решење питања о извозу земаљском ове године. У томе ће делу бити истакнута трговина наша у првој и другој половини ове године, нарочито у другој, кад смо били у правом економском рату с Аустроугарском. Изнећете да смо имали решити питања изласка из земље с нашим производима, онаквим какви су били, на стара и нова тржишта новим путевима, као и све олакшице које смо постигли на пољу тарифском и услуге од наших агенција, које су ради тога створене. На крају тога извештаја има се скицирати програм нашег будућег трговања с погледом на потребне нове установе у земљи и на страни, и на то нагласити нарочито да тежња мора бити директног нашег трговања и изнети шта је све потребно да се то потпуно оствари. У новим перспективама које се отварају нашој трговини ваља гледати повољне услове за нашу економску независност, али не заборавити и то, да је све што је речено у првом и другом делу увода, потребно урадити да будемо посве независна земља. Из извештаја, којима министарство располаже из овога новог трговања, ваља јасно истаћи рентабилност нашег трговања стоком, сточним производима, воћем и цереалијама на новим и старим тржиштима, истаћи артикле с којима се може радити, још којих би у нас могло бити, трговање с новим сировинама и новим полупрерађевинама наше отаџбине. Ваља изнети које су још везе

потребне, шта је од законодавства нужно имати, шта од олакшица око експедовања робе, како се роба ваља спремити према укусу потрошачких пијаца, па да цене буду боље и да нашој роби буде осигурно име, јер је до сада српска роба под туђим именом излазила у промет. Извори за потпомагање привреде, трговине и индустрије од стране државе биле су већином буџетске позиције и то у првом реду трошене на административни део установа привредних, а у другом реду као капитал за постигнуће каквих циљева. Приходи Класне лутрије били су једини извор, који је служио за ојачање приватне иницијативе у народу од стране државе. Ваља и то у извештају истаћи и изнети, како се је кретало то потпомагање у разним годинама до данас. Како до сада никад није било никаквог привредног зајма, којим би се интензивној привреди по свима гранама потпомогло, ваља размислити о томе, шта би се све из једнога већег зајма на подлози прихода Класне лутрије, као најнужије у први мах, од програма привредног ваљало остварити. Ваља изнети привредне установе и њихове фазе од постанка; као што су Бродарско друштво, Кланица, Извозна и Народна банка, што их држава фаворизира, и нагласити шта је све потребно на њима променити и допунити, ако има каквих мана и недостатака, и побројати друге нужне установе, које ваља створити. У сваком делу обратићете пажњу поглавито на статистичке податке, којим ће се прво у тексту објашњавати, а за тим на крају расправе о извесној грани изложићете табеларни преглед свега и резиме из тога, ради лакшег праћења развића ма које гране и уочавања употребе потребних мера за нужне поправке.

Уверен сам, да ћемо исцрпним констатовањем данашњег стања у нашој привреди увелико олакшати проблем који је пред нама: како ваља радити на општој привреди и спремити све што је нужно да Србија буде економски независна.

1. јула 1906. год.

у Београду

Министар народне привреде,

К. Стојановић с. р.